

JIMMY VULOVIC

Individens och massans plats. Om torget som berättarteknik i Viktor Rydbergs *Den siste Athenaren*

Den siste Athenaren inleds med en vandring mot det antika torget i Aten. Platsen är helt central i berättelsen. Inte minst därför att denna historiska romans mest grundläggande konflikt iscensätts där vid flera tillfällen. Kampen står mellan ett antikt bildningsideal och kristen dogmatik.¹ Det är de unga männen Karmides och Olympiodoros som läsaren inledningsvis får följa mot torget. De går dit efter en natt med tävningsspel och dryckenskap. Ett myllrande persongalleri möter dem när de kommer fram och flera av berättelsens centrala personer presenteras för läsaren. Exempelvis ser de arkonten (härskaren) Krysanteus som senare ska visa sig vara den siste av atenare.

Kommande från Piræiska gatan syntes en man taga sin väg öfver torget. Folkmassan öppnade sig villigt för honom, och alla närståendes ögon fästes på hans höga, majestätiska gestalt, kring hvilken manteln föll i plastiska veck, under det han skred förbi, helsad af många i hopen.²

I folkmassan framträder Krysanteus som en tydlig individ. Inte minst därför att massan öppnar sig och bildar en väg genom densamma. Därmed ställs han som en namngiven individ i skarp kontrast till den omgivande anonyma

¹ Karl Warburg, *Viktor Rydberg – En lefnadsteckning*, del ett, Stockholm, 1900, s. 411 ff

² Victor Rydberg, *Den siste Athenaren*, Göteborg, 1859, s. 7

massan. På så vis riktas berättelsens fokus mot honom. Den majestätiska härskarens öde kommer tillsammans med det antika Atens öde visa sig vara centralt i romanen.

Berättelsen utspelar sig omkring 400 år efter Kristi födelse. De antika idealen håller på att besegras av kristendomens. Det är, enligt berättelsens tendens, skymning över det antika västerländska arv som vilar på frihetens, utvecklingens och individualismens grund. Istället är en reaktionär del av den kristna kyrkan på frammarsch. De kristna vill å sin sida se att individer underordnar sig en yttre kollektiv makt, det vill säga kristendomens – eller rättare sagt kyrkans – sak. Det historiska steg som skildras går alltså från den antika filosofins ifrågasättande ideal till kyrkans underkastelseideal. I den utvecklingen är risken uppenbar att individens intressen uppslukas av massans styrka. Viktor Rydberg gestaltar den risken.

Det är inte en kritik av kristen tro i sig som förs fram i *Den siste Athenaren*. Då tron däremot förvandlas till dogmer som tvingar in individer i ett dogmatiskt förhållningssätt till livet och till varandra, ja, då är kritiken inte nådig. En förklarande parallell i vår egen tid är det sätt på vilket västerländsk demokrati ofta kontrasteras mot det vi uppfattar som islamistisk dogmatik. Ett viktigt påpekande är dock att Viktor Rydberg inte kritiserar någon annan kultur. Hans finger pekar istället rakt in i den egna kulturen. Det står klart inte minst då han i sitt förord förklarar att "Orientaler födas icke blott vid Ganges, utan äfven vid Seine och Mälaren".³ Förmågan att stå emot dogmatik är mer en individuell än kulturell fråga.

Birthe Sjöberg är en av flera som har pekat på Viktor Rydbergs tydliga skiljelinje mellan tro och kyrka. Han bejakade och bekände sig under mitten av 1800-talet till

³ Rydberg, s. vi

kristendomen samtidigt som han kritiserade kyrkan skarpt.⁴ Karl Warburg skriver i sin tur att det spjut som Rydberg kastar iväg med *Den siste Athenaren* främst är riktat "mot prästväldets och statskyrkans despotiska yrkanden på herravälde öfver människornas själar och på bekännelsens enhet".⁵ Och var bör det spjutet landa om inte mitt på det atenska torget, som från och med berättelsens inledande scen alltmer ska komma att domineras av kristna dogmatiker. Till slut segrar de.

Den sista utposten

Aten är i romanens början en sista utpost för det antika kulturarvet och ett hedniskt levnadssätt, men redan i det första kapitlet kontrasteras det gamla mot det hotfulla nya. I en enda mening skildras först diskussion, delaktighet, medborgarlighet, god smak och öppenhet mot främlingar som centrala delar av den antika kulturen:

Från den ståtliga gatan Kerameikos nedstego grupper af medborgare, som vid denna tid plägade samlas på torget, för att tala om dagens nyheter och stadens ärenden; och hos dessa Athenare kunde främlingen, om han hade öga för sådant, ännu beundra den attiska finhet i skick och tal, hvars like aldrig funnits utanför Athens murar, den smakfulla och flärdlösa enkelhet i dräkt, hvilken äfven hade funnits annorstädes, men nu var utträngd från den öfriga världen af despotismens dotter: barbarisk yppighet.⁶

⁴ Birthe Sjöberg, *Den historiska romanen som vapen – Viktor Rydbergs Fribytaren på Östersjön och hans ungdomsjournalistik*, Hedemora, 2005, s. 72 ff

⁵ Warburg, s. 414

⁶ Rydberg, s. 8 f

Bakom den romantiserade bilden av den antika staden är faran allestädes närvarande. Hotet från de nya idealen genomsyrar skildringen av staden. Ett exempel då Viktor Rydberg effektivt lyckas gestalta hotet som en ständigt närvarande fond bakom det vardagliga livet, är det berättartekniskt mycket intressanta vis som kyrkklockornas ljudvågor används i berättelsen. Det är svårt att värja sig mot ljud. Dånandet känns. Det framhävs inte minst genom att Viktor Rydberg väljer att betona ljudets fysiska påtaglighet. Till och med döva kan känna ljudvågor som vibrerar genom luften och som studsar utmed Akropolis kalkbranter. Ingen undkommer ljudet:

Från nordöstra delen af staden började klockorna ringa i en kristen kyrka. Luften, ren och elastisk, fortplantade de mäktiga, dallrande ljuden vida öfver nejden. De genljödo i portikerna, brötos mot Akropolis' kalkbranter och förnummos, studsande från dessa, såsom djupa, aningsfulla suckar, pressade ur Pallas Athenas kopparbarm, der hon, jettestor, skinande i solen och skönjbar för seglaren långt bortom Sunions udde, reste sig från klippans spets och med hjämbetäckt hufvud, öfver Parthenons gafvel, nedblickade på sin skyddsling, staden under hennes fötter.⁷

Den bild som målas av stora delar av kristendomens kyrka och prästerskap är dyster. Ett av flera exempel på det är biskopen Petros kamp om själarna. I den kampen är den hellenske härskaren Krysanteus ett hinder. Ju längre berättelsen lider desto mer avslöjas Petros som en maktfullkomlig och grym person. Allt från lögnen om den egna identiteten till barnarov tycks, utifrån biskopens perspektiv, vara acceptabla stridsåtgärder.

⁷ Rydberg, s. 9

Genom det sätt som biskop Petros agerar framkommer en hel del av Viktor Rydbergs kritik av en dogmatiskt uppfattad kristendom. Biskopen försöker med allehanda metoder – moraliskt högst tvivelaktiga sådana – krossa Krysanteus. Slagen mot hedningen är slag mot allt det som det antika Aten symboliserar: tro på rationalitet, rätten till individualitet och framhävandet av en ifrågasättande filosofi. Biskop Petros rövar bland annat bort Krysanteus son Filippos och fostrar honom till att bli en kristen präst. Allt i syfte att en dag avslöja för rivalen att den person som nu heter Clemens och är präst egentligen är den hedniske rivalens son Filippos. Chockverkan är tänkt att knäcka Krysanteus. Petros yttersta syfte med sitt agerande är naturligtvis att vinna så många själar – och ekonomiska resurser – som möjligt till den egna församlingen. Det är som sagt en dyster bild som målas.

Viktor Rydberg återkom i sitt författarskap ofta till den kritik som framförs genom biskopen Petros agerande. Petros handlingar avslöjar nämligen att det för honom är viktigare att vinna själar än att predika och verkligen övertyga om allt det medmänskliga och vackra som kristendomen egentligen representerar. För biskopen är heller inte individer viktiga. Det är makt han är ute efter. Isak Krook skriver i sin avhandling om Viktor Rydbergs återkommande kritik: "Den strid som pågår är en strid mellan individualiteten, som är all religiös övertygelses grund, och en dogmatism, som är fientlig mot all religiositet."⁸ Isak Krooks slutsats kan i det här sammanhanget också belysa den specifika roll som torget spelar i *Den siste Athenaren*. Det är där individualitetens ideal besegras av massan.

⁸ Isak Krook, *Viktor Rydbergs lära om Kristus*, Lund, 1935, s. 85

Irrationell massa belyst

Vid flera tillfällen kritiseras i *Den siste Athenaren* frånvaron av individuell eftertanke. Det förekommer flera scener där närmast masspsykotiskt agerande leder till våldsamheter. Ett exempel då detta framställs är händelserna som följer efter det kristna helgonet Simons förmodade död. Simon tros ha giftmördats av en hedning. Det leder till våldsamma kollektiva reaktioner från de kristnas sida. I romanen kontrasteras nu ännu en gång individ och massa. Det sker genom Karmides medvetande. Han dras dessutom nästan in i massans brus då han följer dess aggressiva och destruktiva väg mot torget:

Från Kerameikos skallade vilda rop, fönummos tusentals larmande röster. Det var förmodligen inledningskoren till en storartad tragedi. Karmides älskade tragedier och skyndade att förvissa sig om plats bland åskådarne. [---] Karmides stannade ett ögonblick, innan han hunnit den punkt, där de trånga gränder vidtogo, som på denna sida klättrade upp emot kullen. Utsigten härifrån beherrskade vissa, af tak och murar afbrutna delar af gatan Kerameikos ända hän mot Areopagens kulle. Alla dessa delar betäcktes af en böljande massa, som i sjelfva verket tycktes vara ett enda jettedjur, sakta, mödosamt och konvulsiviskt slingrade framåt likt en sårad orm. Tvenne blossom, som lyste i spetsen, voro vidundrets ögon. [---] Karmides befann sig nu vid sjelfva randen af den förbivältrande, svällande folkströmmen. Ett steg till och han hade blifvit borttryckt med dess böljor. Han såg ansigten dyka upp och försvinna, ansigten förvridna af dyster vrede eller raseri. [---] Karmides hade ingen lust att låta sig borttrycka af den hvirflande strömmen. Man uppoffrar ogera sin vilja och det fria bruket af sina lemmar, när man ej genomtränges af den ande, som sammansmälter den trängande

och skuffande massan till ett helt. Karmides ville välja en lämpligare åskådareplats. [---] Han anlände före denne till torget. Det var tomt och öfvergifvet af alla, utom bildstodernas tysta rader. De tycktes likasom med hemsk fruktan vänta på den annalkande skaran.⁹

Den aggressiva stämningen eskalerar och det visar sig senare – för läsaren i alla fall – att det hela orkestreras av den maktfullkomlige biskopen Petros. Torget blir i ett senare skede återigen en central plats i romanen. På ett symboliskt plan kan man säga att antikens torg, som ju har varit platsen för rationell och eftertänksam diskussion mellan individer, besegras. Därefter strömmar de kristna ut i staden.

De uppträden, som föreföllo under marschen till staden, läto ana, att nya elementer hade förenat sig med de förut verksamma. Massan började plundra. Köpmansbodarna, som voro inrättade i de långa portikerna på ömse sidor om vägen, uppbrötos och tömdes af trons försvarare. [---] Medan den homoiusianska pöbeln drog förbi, genljöd torget af mångfaldiga rop, och bland dessa: – död åt afgudadyrkarne, hedningarne, Kristendomens fiender! Torgets bildstoder öfverhöljdes med stenregn; man såg här och där de mörka hoparne kräla upp på fotställningar, såg stoderna, som de buro, krossas under slag af klubbor och stänger; [---] Pöbeln delade sig åt alla de gator, som ledde från torget. Den starkaste hopen drog till Tripodgatan, der Krysanteus' hus var beläget.¹⁰

Bland de arga kristna finns inga individer. Det är massan som skildras och den agerar huvudlöst och irrationellt. Då massan krossar statyerna kring torget – de enskilda statyerna blir till ourskiljbara högar av stenkross och grus – så krossar de det antika arvet.

⁹ Rydberg, s. 132 f

¹⁰ Rydberg, s. 154 ff

Torget som berättarteknik

Att torget i Aten har en så central plats i berättelsen beror förstås på torgets betydelse i den antika kulturen. Det var på torgen som diskussioner fördes. Det var där handel varvades med resonemang om stadens styrelse och utveckling. Det var där människor möttes och lärde av varandra. De prövade varandras hållningar och ståndpunkter. Torget var i den antika kulturen en odogmatisk plats där individer sammanstrålade för att handla och samtala. Det var där demokratin föddes. Det antika torget är själva navet i det kulturarv som har kommit att bli västerlandets. Athens torg är det tydligaste exemplet på det.

Det finns emellertid även rent berättartekniska och litteraturhistoriskt väl förankrade skäl till att torget har en så central plats i *Den siste Athenaren*. Torgrummet som sådant är nämligen ett sätt att implicit berätta om förändring och uppbrott. I uppsatsen "Kronotopen. Tiden och rummet i romanen. Essäer i historisk poetik" har Michail Bachtin beskrivit ett slags platsernas berättarteknik. Konkreta rum, eller rumsliga förhållanden, lyfts fram som väsentliga för berättelsers symbolspråk. Ett exempel är just torgets kronotop (som i sig är en förlängning av tröskelns kronotop):

I litteraturen är tröskelns kronotop alltid metaforisk och symbolisk, ibland i öppen, men oftast i implicit form. Hos Dostojevskij är t ex tröskeln och de till den angränsande kronotoperna trappan, tamburen och korridoren men också de kronotoper som finns i förlängningen härav – gatan och torget – de viktigaste platserna i romanhandlingen, platser, där kriser, fall, återuppståndelser, förnyelser, klarsyn och beslut som bestämmer ett helt människoliv inträffar.¹¹

¹¹ Michail Bachtin, "Kronotopen. Tiden och rummet i romanen. Essäer i historisk poetik", *Det dialogiska ordet*, Gräbo, 1997, s. 157

I *Den siste Athenaren* finns en liknande rumslig laddning då Viktor Rydberg använder sig av torgets kronotop för att berätta om en förändring i negativ riktning. Det som sker på torget i Aten innebär i förlängningen onekligen en förändring av sakernas tillstånd – inte minst för Krysanteus och de antika ideal han symboliserar. Under berättelsens gång vinner som sagt de kristna dogmatikerna herraväldet i staden. På det torg där rationella samtal tidigare fördes mellan individer uppträder en huvudlös massa. Utvecklingen till ett dogmatiskt massamhälle där den kritiskt tänkande individens värde tillintetgörs är den kris – kulturens fall – som i *Den siste Athenaren* skildras med hjälp av torgets kronotop.

Upplevelser av torg

Till dessa berättartekniska grepp ska också läsupplevelsen av romanen sättas i relation till en torgets berättarstruktur. Förenklat kan sägas att den första halvan av *Den siste Athenaren* präglas av ett rörigt persongalleri och att den andra halvan präglas av förklaringar och uppvisande av samband i det inledande myllret. Första halvan av romanen kan därför upplevas som osammanhängande och svårtillgänglig, medan den andra halvan på ett efterhand alltmer tydligt sätt strukturerar berättelsens intrig. Till exempel framträder den tragik som präglar Krysanteus öde tydligt då han i slutet av berättelsen dör i en strid om Aten. Hans lik återfinns där det ligger "utsträckt på marken med svärdet i den knutna handen och manteln rödfärgad af blodet fårn [sic!] hans genom-borrade bröst".¹² Efter att Krysanteus i berättelsens inledning ganska hastigt presenterades som inträdande på Atens torg, förstår läsaren i slutet av berättelsen hela vidden av det nederlag som mannen bär med sig i döden. Som läsare känner man med honom och den kultur som förgörs.

¹² Rydberg, s. 404

Den berättarstrukturella rörelsen från myller till intrigförklaring kan givetvis förstås på en rad olika sätt. Exempelvis kan det förklaras som en följd av tillfällighet eller kanske som en följd av att berättelsen först publicerades som följetong i *Göteborgs handels- och Sjöfartstidning*. Här ska avslutningsvis nämnas ett annat möjligt sätt att förstå strukturen på. Betraktat utifrån den symboliska och berättartekniska betydelse som torget har i berättelsen, är det inte en alltför långsökt tanke att *Den siste Athenaren* är strukturerad just som ett besök på ett torg: allt det som händer på torget kan i ett första skede framstå som mycket rörigt, men om man stannar kvar ett tag och sätter sig in i de olika sambanden mellan torgets aktörer och händelser, så förstår man ganska snart vad som pågår där och varför. Birthe Sjöberg har tidigare belyst Viktor Rydbergs medvetenhet då det gäller berättarteknik och struktur i framför allt *Fribytare på Östersjön*.¹³ Det är min åsikt att *Den siste Athenaren* förtjänar en lika grundlig studie.

Litteraturförteckning:

- Bachtin, Michail, "Kronotopen. Tiden och rummet i romanen. Essäer i historisk poetik", *Det dialogiska ordet*, Gråbo, 1997
- Krook, Isak, *Viktor Rydbergs lära om Kristus*, Lund, 1935
- Rydberg, Victor, *Den siste Athenaren*, Göteborg, 1859
- Sjöberg, Birthe, *Den historiska romanen som vapen – Viktor Rydbergs Fribytare på Östersjön och hans ungdomsjournalistik*, Hedemora, 2005
- Warburg, Karl, *Viktor Rydberg – En lefnadsteckning*, del ett, Stockholm, 1900

¹³ Sjöberg, s. 101-279

Bortom tröskeln breder den atenska kronotopen ut sig.
Frontespis till den första danska upplagan av romanen (1874).